

Wat iedereen moet weten van de menswetenschappen

De gammacanon

REDACTIE

Paul Schnabel, Ruud Abma, Bert Klandermans,
Birgit Meyer, Coen Teulings, Jacques Thomassen, Theo Roes, Peter Giesen
en Martijn van Calmthout

J. M. MEULENHOF

32

Verwantschapsrelaties

SOCIOLOGIE

DE G. M. MACANON

Verwantschap, huwelijk en gezin

PEARL A. DYKSTRA

VERWANTSCHAP EN GEZIN staan in de belangstelling, getuige tv-programma's zoals *DNA onbekend* en *Het familiediner* en talloze websites over stambomen, kraamfeesten, en familiedagen. Via wetgeving, subsidies en voorzieningen bemoeit de overheid zich met families en in het bijzonder de opvoeding en ontwikkeling van kinderen.

Familierelaties worden van oudsher gedefinieerd als banden die zijn gebaseerd op huwelijk en bloed. Deze omvatten verticale (kinderen, ouders, grootouders en overgrootouders), collaterale (broers en zussen, nichten en neven, ooms en tantes), en schoonfamilierelaties. Vaak wordt ook het onderscheid gemaakt tussen primaire (leden van de gezinnen van herkomst en voortplanting) en secundaire familieleden (overige verwanten). Huwelijk, als principe van verwantschap, verschilt van bloed omdat het kan worden ontbonden. Juist vanwege de mogelijkheid van huwelijksontbinding, wordt bloed als het belangrijkste

principe van verwantschap beschouwd.

Gedurende de afgelopen dertig jaar hebben zich vormen van verwantschap ontwikkeld die zich onttrekken aan de criteria van huwelijk en bloed. Bij geboorten die het gevolg zijn van onvruchtbaarheidsbehandelingen met sperma- of eiceldonatie is de biogenetische basis voor verwantschap verstoord. En ook zijn de familieleden van ongehuwd samenwonenden strikt genomen geen verwanten, ondanks de grotere acceptatie – zowel informeel als formeel – van niet-huwelijkse partnerrelaties. De toename van echtscheiding, hertrouw en de vorming van stieffamilies heeft complexe familienetwerken gecreëerd. Daarbinnen worden bepaalde relaties tussen bloedverwanten niet onderhouden, terwijl verwantschapachtige relaties bestaan tussen mensen die genetisch niet aan elkaar zijn gerelateerd. De familienetwerken van homo-seksuele mannen en lesbiënnes, vaak inclusief ex-partners, vrienden, kinderen uit heteroseksuele huwelijken en kinderen verkregen via adoptie of

de toepassing van voortplantingstechnieken, zijn eerder zelfgeconstrueerd dan gereguleerd via bloed- en huwelijksbanden.

Dit zijn allemaal argumenten om de definitie van familierelaties aan deze nieuwe werkelijkheid aan te passen. Inzicht kan worden verkregen via de juridische praktijk, waar regelingen inzake adoptie, voogdijschap, homoseksueel huwelijk, geregistreerd partnerschap, erfenissen, bezoekrechten, en onderhoudsverplichtingen worden ontwikkeld. Het is belangrijk dat we bij het benoemen van verwantschapsrelaties rekening houden met constructie en veranderlijkheid en niet uitgaan van veronderstelde vaste patronen en systemen.

Familierelaties zeggen iets over de structurele en institutionele kenmerken van samenlevingen. Antropologen beschouwen verwantschap als de basis voor een stabiele politieke structuur en sociale continuïteit in kleinschalige samenlevingen zonder staatsapparaat. In klassieke antropologische studies ging het om de vraag hoe politieke groeperingen, die via verwantschap werden gerekruteerd, hun economische belangen beschermden en hun bezit overdroegen. Familielidmaatschap, huwelijksregels en matrilineaire versus patrilineaire overerving zijn centrale thema's van onderzoek.

Voor sociologen biedt de bestudering van families inzicht in bronnen van ongelijkheid. Via materiële (giften, erfenissen, financiële hulp) en immateriële (cultureel en sociaal kapitaal, normen en waarden, opleidings- en arbeidskansen) overdrachten, worden levenskansen van generatie op generatie doorgegeven. Gehuwden leven langer dan ongehuwden. Ze zijn ook gelukkiger.

Onderzoek naar familierelaties geeft ook inzicht in mechanismen die ten grondslag liggen aan sociale cohesie. Familierelaties vormen een

brug tussen mensen van verschillende leeftijden. Huwelijkspatronen laten zien in hoeverre mensen binnen of buiten hun sociale kring trouwen. Sterke wederzijdse afhankelijkheid betekent dat familieleden elkaar ter verantwoording kunnen roepen, en tegenwoordig loopt de richting van sociale controle ook van jong naar oud.

Inzicht in moderniseringsprocessen wordt verkregen via de bestudering van familierelaties in samenhang met veranderingen in economische omstandigheden, arbeidsmarktarrangementen, overheidsvoorzieningen, wetten en cultureel klimaat. Een leidende vraag is of economische en sociale omstandigheden bepaalde familiepatronen vereisen dan wel faciliteren. Volgens familiesociologen uit de jaren vijftig was het kerngezin als zelfvoorzienende eenheid bijvoorbeeld bij uitstek geschikt om tegemoet te komen aan de mobiliteits-eisen van geïndustrialiseerde samenlevingen. Meer recent hebben migratieonderzoekers de stijging in gezinnen waarvan de leden over verschillende landen verspreid wonen toegeschreven aan de groeiende inkomenskloof tussen rijke en arme landen en de gestegen behoeften aan zorgvoorzieningen in ontwikkelde landen.

Een kenmerkend verschil tussen familierelaties en niet-familierelaties is dat de eerste 'gegeven' zijn terwijl de laatste worden 'verkregen'. Het gezin van herkomst biedt een netwerk van relaties waarin een kind wordt geboren en dat onafhankelijk van het kind bestaat. Dit netwerk van relaties verandert als nieuwe generaties worden geboren en oude generaties sterven. Posities binnen de intergenerationele keten verschuiven als kinderen ouders worden, en ouders grootouders worden.

Duurzaamheid is een volgende kenmerkende eigenschap van familierelaties. Ze blijven bestaan,

al kan dat sluimerend zijn. Niettemin, zoals blijkt uit onderzoek naar de gevolgen van echtscheiding, zijn ze niet onvervreemdbaar.

Verwantschapsrelaties vormen een netwerk van verbintenissen die over tijd en over familieleden in intensiteit variëren. Het begrip 'verbonden levens' wordt vaak gehanteerd bij beschrijvingen van de wijze waarop gebeurtenissen in het leven van een bepaald familielid repercussies hebben voor anderen binnen het verwantschapsnetwerk. Echtscheiding in de middengeneratie heeft gevolgen voor contacten met kleinkinderen. De beslissing om hulp en gezelschap te bieden aan bejaarde ouders wordt beïnvloed door verwachtingen aangaande het gedrag van broers en zussen, bijvoorbeeld als er een broer of zus is die emotioneel of geografisch meer nabij de bejaarde ouders is. 'Kinkeeping' is een ander begrip dat weergeeft hoe verwantschap als een netwerk opereert. Specifieke familieleden, veelal vrouwen, brengen anderen op de hoogte van familiegebeurtenissen, organiseren bijeenkomsten en moedigen onderlinge directe contacten aan.

Hoewel het gezin van herkomst 'geenzins gekozen' is, is er een element van keuze wat betreft het onderhouden van contacten, al zitten ook daar verplichtingen aan vast. In de meeste westerse samenlevingen is de verplichting om steun te verlenen zwakker voor familieleden die genetisch verder verwijderd zijn. Maar hier zitten belangrijke culturele verschillen in: de nadruk op verticale relaties is typerend voor Kaukasische en Aziatische families, terwijl een nadruk op bredere familiebanden karakteristieker is voor Zwarte families.

Onderhandelingen rond verwantschapsverplichtingen zijn meer kenmerkend voor individualistische culturen, die onafhankelijkheid, zelfredzaamheid en het nastreven van persoonlijke doelen

In 2000 is een grootschalig nationaal onderzoek gestart naar de aard en sterkte van familiebanden, de Netherlands Kinship Panel Study (NKPS). Centrale vragen betreffen veranderingen in familierelaties over de tijd en over de levensloop, en de betekenis van familierelaties voor individueel welbevinden, solidariteit, maatschappelijke ongelijkheid en sociale cohesie. Inmiddels hebben drie surveyrondes plaatsgevonden, aangevuld met dieptestudies. De gegevens zijn voor vrij beschikbaar voor geïnteresseerde onderzoekers in binnen- en buitenland. Anno 2010 zijn 16 proefschriften verschenen en ruim 100 overige publicaties. Financiering is verkregen van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI), de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), de Universiteit Utrecht, de Universiteit van Amsterdam, de Universiteit Tiburg en de Erasmus Universiteit Rotterdam. Voor meer informatie: www.nkps.nl.

benadrukken dan voor collectivistische culturen, die de nadruk leggen op verwantschap en de onderwerping van individuele doelen aan de wensen van de familie. De vermijding van schande is een sterke drijfveer om te voldoen aan verlangens van de familie

Familiesolidariteit is in westerse samenlevingen eerder verdraagzaam dan verplichtend. De normen vereisen geen uitwisselingen van hulp. Onder bepaalde omstandigheden is het sociaal geaccepteerd om van de normen af te wijken. Ook is onderhandeling over sociale steun mogelijk, soms open en expliciet, maar vaker impliciet. Belangrijke elementen binnen de onderhandelingen zijn gedeelde geschiedenissen, relatiekwaliteit, conflicterende verplichtingen en de persoonlijkheden van betrokkenen.